

rafında sur olmayan bu büyük varoş kesimi bağlık ve bahçelik olup 2000 ev, on sekiz hristiyan, yedi müslüman mahallesinden oluşuyordu. Buradaki beş camiden Eskicami, Yenicami, Tabakhâne Camii çarşı içindeydi; pazar yerinde ise Meydan Mescidi yer alıyor, ayrıca Dede Mescidi denilen bir başka mâbed daha bulunuyordu. 200 dükkân mevcut olmakla birlikte bedesteni yoktu. Halkı genellikle ticaretle uğraşıyor, adada bol miktarda narenciye ürünleri yetiştiriliyordu. Ada sulak ve otlak olduğundan Anadolu'dan Türkmen obaları buraya gelip yerleşmişlerdi (*Seyahatnâme*, IX, 214-226). Nitekim Muharrem 1084 (Nisan 1673) tarihli bir fermanda, Batı Anadolu bölgesine göç eden Boz-ulus Türkmenleri'nden bir kısmının İstanköy adasına yerleştikleri belirtilmektedir (Su, s. 36-38).

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Venedikliler'in adalardaki faaliyetleri, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rus donanmasının harekâtı sırasında adanın askerî önemi oldukça arttı; hatta 1773'te otuz gemilik bir Rus filosunun adaya çıkarma yapma teşebbüsü ada halkının da büyük gayretiyle geri püskürtüldü (Şem'dânîzâde, II/B, s. 106). XVIII. yüzyılda adanın gelişmesi durgunluk devrine girdi. Muharrem 1123 (Şubat 1711) tarihli bir sayım defterine göre merkez kasabada dördü kalede (Sandal Mescidi, Şücâ Mescidi, Sultan Süleyman Camii, Hacı Paşa Mescidi), altısı varoшта (Lonca, Eskicami, Yenicami, Medrese, Bozuk / Moruk, Tabakhâne) olmak üzere toplam on Türk mahallesi (215 nefer), tamamı varoшта yer alan on beş hristiyan mahallesi (303 nefer) vardı. Kale muhafızları sayısı yine 279 olarak sabit kalmıştı. Türkler'in bir kısmı varoş kısmına yakın bugün de adadaki Türkler'in oturdukları Germe köyünde yerleşmişti. Burada Deveci, Şücâ Camii, Paşmakçı, Germe Kuyusu adını taşıyan dört mahalle teşekkül etmişti. Toplam nüfus kırk yedi hâneydi (yaklaşık 250 kişi). Buradaki Türkler, adaya kendi istekleriyle gelip yerleşenler için kullanılan "gönüllü" kaydıyla belirtilmişti. Bu önemli yerleşme yerinin XVII. yüzyılda ortaya çıktığı tahmin edilebilir. Ayrıca sivil Türk yerleşmesi, 1711 tarihinden önce Pili (iki mahalle, kırk dört hâne) ve Andimahya'da da (bir mahalle, dokuz hâne) oluşmuştu (TK, TD, nr. 44, vr. 61^a-71^a). Ada Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın imar hareketlerine de sahne oldu. Hasan Paşa, Lonca meydanında bugün de mevcut büyük bir cami yaptırdı (1190/1776). Germe köyünde de bir cami ile

(1199/1785) kasabada su yolları ve çeşmeler inşa ettirdi. XIX. yüzyılda adada Aspenye adlı yeni bir yerleşme yeri ortaya çıktı. Buraya Karyot mahallesi de bağlı bulunuyordu. 1800 ve 1801'de adaya gelen W. Wittman verimli ziraat alanları olan, bol meyve ve narenciye yetiştirilen İstanköy'de 4000 kişinin yaşadığını, bunun 2000'ini Türk, diğerlerini Rum ve yahudilerin oluşturduğunu belirtir (*Travels in Turkey*, s. 437-438). 1830, 1844 ve 1845 yıllarına ait cizye defterlerine göre ise müslüman nüfus hariç adada gayri müslim erkek nüfus 1655-1908 kişi arasında değişiyordu ve küçük bir yahudi topluluğu da merkez kasabada varlıklarını sürdürüyordu.

Cezâyir-i Bahr-i Sefid beylerbeyliğinin Rodos sancağına tâbi bir kaza olan İstanköy 1869 ocağında mutasarrıflık haline getirildi. Civar adalardan Sömbeki, Kaşot, Kalimnos kaymakamlık olarak buraya bağlandı. Astropalya ile İncirli adaları da müdürlük şeklinde İstanköy merkez kaymakamlığına tâbi idi. Bir ara bu mutasarrıflık Menteşe'ye nakledildi. 1290 (1873) tarihli *Salnâme*'ye göre eyalete bağlı bir sancak olan İstanköy İncirli, Astropalya, Kalimnos ve Leryoz nahiyelerinden oluşuyordu. Patmos da kaza olarak buraya bağlıydı (*Cezâyir-i Bahr-i Sefid Salnâmesi*, s. 77-83). 1302 (1885) *Salnâme*'sinde adada 2366 müslüman, 7679 hristiyan, otuz üç kıbtî, altmış yedi yahudinin bulunduğu belirtilmişti. Ayrıca on yedi cami, iki tekke, sekiz kilise, bir havra, dört yağhâne, 229 dükkân, üç hamam vardı (a.g.e., s. 107-118). Adaya daha sonra bir kısım Girit muhacirleri de yerleştirildi. Bunların oturdukları Meşrutiyet mahallesine cami ve mektep inşa ettirildi (1910).

İstanköy 20 Mayıs 1912'de İtalyanlar tarafından işgal edildi. II. Dünya Savaşı sonuna kadar da onların idaresi altında kaldı. 20 Ağustos 1922'de yapılan İtalyan sayımında İstanköy'de 3717, kır kesiminde (Germe, Pili, Andimahya, Kefalos dahil) 945 olmak üzere toplam 4662 Türk nüfus tesbit edilmişti. Devamlı göçler sonucu 1931 sayımında nüfus 2715'e, 1947'de ise 1816'ya düştü. Adayı işgal eden İngilizler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra 10 Şubat 1947'de imzalanan Paris Antlaşması ile adayı Yunanistan'a bıraktılar. 1966'da burada 350 aile, yaklaşık 1300 Türk yaşıyordu. Bu sayı günümüzde 2000 kişi (ada nüfusunun yaklaşık onda biri kadar) dolayında olup Türkler'in büyük bir bölümü Germe (Platanio) köyünde bulunmaktadır. Adadaki en önemli Türk me-

zarlığı da bu köydedir. İstanköy'de bugün Gazi Hasan Paşa Camii, Defterdar İbrâhim Efendi Camii (1137/1724), Atik Camii (XVI. yüzyıl), Moruk Camii (1892'de tamir edildi), Yenikapı Camii (XVI. yüzyılda Yenicami) mevcut olup bunların çoğu harap durumdadır. Limandaki Tabakhâne Camii 1933 zelzelesinde yıkılmıştır. Defterdar Camii ile Germe köyündeki cami ibadete açıktır. Kabapınar köyü, Pili, Kefalos'taki mescidlerin de harap durumda olduğu veya ortadan kalktığı bilinmektedir. Günümüzde adanın başlıca gelir kaynağı turizm sektöründen sağlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 367, s. 211-218; nr. 640, s. 137-160; BA, MD, nr. 42, s. 251, hk. 779; s. 334, hk. 1020; nr. 46, s. 70, hk. 136; BA, MAD, nr. 10490, s. 277-278; BA, Bâb-ı Defteri-Ceride Odası, nr. 39944; BA, Maliye-Vâridât Muhasebesi, Cizye, nr. 331, 478; BA, HH, nr. 11478, 11481, 32949, 34135, 38470, 40297/F; BA, Sadâret-Mektûbi, Meclis-i Vâlâ Kalemi, 92, nr. 33; BA, İrade-Dahiliye, nr. 41278; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 561; TK, TD, nr. 44, vr. 61^a-71^a; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân* (X. Defter), s. 185; Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ertuğrul Zekâi Ökte), İstanbul 1988, II, 491-498; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 100^b-102^b, 321^a; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 539; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 214-226; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), II/B, s. 106; W. Wittman, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and across the Desert into Egypt during the Years 1799, 1800 and 1801*, London 1803, s. 114, 437-438; *Cezâyir-i Bahr-i Sefid Salnâmesi* (1290), s. 77-83; (1302), s. 107-118; Cuinet, I, 432-437; Kamil Su, *Balkesir ve Civarında Yürük ve Türkmenler*, İstanbul 1938, s. 36-38; Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 71, 111-112; Zeki Çelikkol, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1990; Bernard Randolph, *Ege Takımadalan: Arşipelago* (trc. Ümit Koçer), İstanbul 1998, s. 23-24; Metin Tuncel - İdris Bostan, "Dünden Günümüze Ege Adaları", *İç Coğrafya Dergisi*, sy. 6, İstanbul 1998, s. 35, 36, 37; *Kâmûsü'l-lâm*, II, 881-883.

FERİDUN EMECEN

İSTÂR

(الإستار)

Eczacılık ve kuyumculukta kullanılan eski bir tartı birimi.

Ezherî, Muhibbî ve Cevâlîki gibi Arap dilcileri "her şeyin dördü ya da dördüncüsü" anlamındaki *istâr* kelimesinin Farsça *çehârdan* (dört) geldiğini ileri sürerse de modern kaynaklara göre aslı 4 *drahmi*-lik Grek gümüş parası *stater*dir. Epiphanius'un etimolojik tahliline göre, İbrânî ölçü sisteminde ons iki eşit parçaya ayrı-

lip terazinin birer kefesine konduğunda denge olduğu için her birine "denk" anlamında stater adı verilmiştir (*Epiphanius' Treatise*, s. 64). Bu tahlil, Grekçe'deki **stathmos** ("ağırlık" [?]) veya **histemi** ("tartmak; doğrulmak, dikilmek") kelimelerini çağrıştırmaktadır. Arapça'da istâr, önceleri mennin kırkta biri olan miktara denirken anlamı genişleyerek aynı cinsten şeylerin dördünü ifade için kullanılmaya başlanmıştır. Çoğulu esâtîr ve esâtîr olan kelimenin Akkadca'sı **istatirru** şeklindedir. Latince'de de **stater** ve **statera** (kistas) kelimelerine rastlanmaktadır. Müslümanlar arasında özellikle eczacılık ve kuyumculukta kullanılan istâr-la ibrişim ve pamuk gibi bazı ticarî metâ da tartılırdı.

Galen'e (Câlinûs) (ö. 200) göre 1 stater 4 drahiye eşittir. 3,3105 gramlık drahidenden hareketle staterin değeri ($4 \times 3,3105 =$) 13,242 gr. olarak bulunur. Epiphanius staterin librenin yirmi dörtte biri, $1\frac{2}{3}$ librelik İtalya minasının kırkta birine eşit olduğunu bildirmektedir. Ayrıca onun verdiği bilgilerden 1 stater = $\frac{1}{2}$ ons = 4 gümüş denarius = 12 gramma = 72 kırat = 144 arpa eşitlikleri elde edilmektedir. Grek gramması 1,1035 gr. olduğuna göre bu stater de öncekiyle aynı değerdedir. İsidoro (ö. 636), staterin yarım uncia (ons) veya 3 altın sikkeye (aureos) eşit olduğunu söylemektedir. Sauvaire'e göre onun işaret ettiği ons her biri 3,3105 gramlık 8 drahmi ağırlığındadır ve altın sikke de 4,414 gramlık miskal-dinarıdır. Böylece istâr yine ($8 \times 3,3105 \div 2 = 3 \times 4,414 =$) 13,242 gr. olur (JA, III [1884], s. 375).

Endülüslü hekim Zehrâvî (ö. 400/1010) tıpta kullanılan istârın karşılığı olarak 4 miskal, 4,5 miskal, 5 dirhem, $6\frac{2}{3}$ dirhem, 6 dirhem + 2 dânek, 4 dirhem keyl, $6\frac{2}{3}$ dirhem keyl gibi farklı değerler bildirildiğini söyledikten sonra birinci sıkkı tercih etmektedir. Zehrâvî ayrıca miskal için 1 drahmi veya 3 gramma, drahmi içinse 1 dirhem keyl + 1 dânek, 18 kırat, 1 Roma dirhemi veya 15 harrûbe gibi karşılıklar vermektedir (*et-Taşrif*, II, 457, 459; krş. Sauvaire, III [1884], s. 375). Söz konusu miskal drahiye eşit olunca yine ($4 \times 18 =$) 72 kıratlık, yani ($4 \times 3,3105 = 4 \times 3 \times 1,1035 =$) 13,242 gramlık istâr elde edilir. İbn Sînâ (ö. 428/1037), hekimlikte kullanılan istârın 6 dirhem + 2 dânek veya 4 miskale eşit olduğunu bildirmektedir (*el-Kânûn fi't-ıttib*, III, 441). İbnü'l-Kuff'a (ö. 685/1286) göre de istâr 6 dirhem + 2 dâ-

nekten ibarettir (*el-'Umde fi'l-cirâha*, II, 234). İstârın 4 miskal veya $6\frac{2}{3}$ dirhem olduğuna dair kayıtlar, 4,72 gramlık Arabî miskal ve 2,832 gramlık dirhem nakd esas alındığında doğrulanmaktadır. Bu durumda istârın değeri ($4 \times 4,72 = 6\frac{2}{3} \times 2,832 =$) 18,88 gramdır.

Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî'ye göre (ö. 387/997) istâr $257\frac{1}{7}$ dirhem veya 180 miskal ağırlığındaki menânın kırkta birine, yani $6\frac{3}{7}$ dirhem veya 4,5 miskale eşittir (*Mefâtihu'l-'ulûm*, s. 11, 12). Bedreddin Muhammed b. Behrâm el-Kalânîsî (ö. 560/1164) ve Hasan b. İbrâhim el-Cebertî (ö. 1188/1774) istârın $6\frac{3}{7}$ dirhem veya 4,5 miskale eşit olduğunu kaydetmektedir (*Akrâbâzinü'l-'Kalânîsî*, s. 291; *el-'İkdû'l-yemîn*, vr. 29^a). Her iki değer de Bağdat rıtlının yirmide biri veya mennin kırkta biri olduğu bildirilen istârı göstermektedir; rıtl $128\frac{4}{7}$ dirhem ya da 90 miskale, men de 2 rıtla eşittir. Bu istâr ($6\frac{3}{7} \times 2,975 = 4,5 \times 4,25 =$) 19,125 grama eşdeğerdir. Ali Paşa Mübârek, burada 4,53 gramlık Roma miskali ve 3,17 gramlık dirhemini esas alınacağını ileri sürmektedir (*el-Mizân*, s. 60). İstâr için 6,5 dirhem karşılığını verenlerse rıtlın 130 dirhem (= 91 miskal), mennin 260 dirhem olduğu yönündeki kayıtları esas almaktadır (meselâ bk. Abdurrahman Şeyhîzâde, I, 319). Ebû'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) bildirdiğine göre 6,5 dirhemlik veya 4,5 miskallik istâr Bağdat rıtlının yirmide biri, Medine rıtlının ise otuzda biridir (*Baḥrû'r-râ'ik*, II, 434-444). İbn Âbidîn de aynı değerdeki istârın 260 dirhemlik mennin kırkta biri olduğunu belirtmektedir (*Reddû'l-muhtâr*, II, 76). Walther Hinz istârın değerini $6\frac{2}{3}$ dirheme, yani 20 grama eşitlerken muhtemelen Bağdat rıtlının 128 dirhem olduğuna dair rivayetlere dayanmaktadır. Halbuki istârın 4,46 gramlık 4,5 miskale eşit olduğunu söylerken rıtlın değerini $128\frac{4}{7}$ dirhem (90 miskal) şeklinde gösteren rivayetlere itibar etmektedir (*Islamische Masse*, s. 15). Söz konusu dirhem 3,125 gram olarak alındığında istâr için onun verdiği 20 gramlık değere ulaşılmaktadır: 1 istâr = $4,5 \times 4,46 = 20,07$ gram $\approx 6\frac{2}{3} \times 3,125$.

Ebû'l-Münâ Dâvûd b. Ebû Nasr Kûhîn el-Attâr da (ö. 658/1260) istâr için $\frac{1}{40}$ men, 4 veya $4\frac{1}{3}$ miskal, 4 miskal + 2 dânek, drahmi için 1 miskal (= $1\frac{1}{8}$ dirhem), 1 Roma dirhemi, $1\frac{2}{3}$ Endülüslü dirhemi, 1 dirhem + 1 dânek, 18 kırat veya 15 harrûbe gibi farklı değerler vermektedir (*Minhâcû'd-dükkân*, s. 145, 146). 4,414 gramlık

miskal-dinar esas alındığında $4\frac{1}{3}$ miskallik istârın değeri 19,127 gr. olarak bulunur. Muhammed b. Hüsameddin el-Kuhistânî'nin (ö. 962/1554-55) bildirdiği kadariyla Herat'ta kullanılan şer'î ve örfî menâ 40 istâra, istârsa şer'an 4,5, örfen de 7 miskale muadildir (*Câmi'u'r-rumûz*, I, 210). K. J. Basmacıyan'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere Ermeniler arasında da 13,242 ve 19,127 gramlık istârlar kullanılmıştır (JA, CCXII [1928], s. 145).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehzibü'l-luga, "str" md.; Kâmus Tercümesi, II, 380; Wolfram von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Weisbaden 1965, I, 389; W. F. Arndt – F. W. Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago-London 1979, s. 381-382, 764; C. T. Lewis, *A Latin Dictionary*, Oxford 1993, s. 1751; Epiphanius, *Epiphanius' Treatise on Weight and Measures: The Syriac Version* (ed. J. E. Dean), Chicago 1935, s. 12, 58-59, 60, 64, 139-140, 143, 144; Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm*, Kahire 1342, s. 11, 12; Ebû'l-Kâsim ez-Zehrâvî, *et-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1406/1986, II, 457, 459; İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-ıttib*, Bulak 1294 → Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), III, 441; Mevḥûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb* (nşr. F. Abdurrahîm), Dımaşk 1410/1990, s. 151-152; Muhammed b. Behrâm el-Kalânîsî, *Akrâbâzinü'l-'Kalânîsî* (nşr. M. Zühayr el-Bâbâ), Halep 1403/1983, s. 291; Kûhîn el-Attâr, *Minhâcû'd-dükkân* (nşr. Hasan Zagle), Kahire 1287 → Frankfurt 1417/1997, s. 145, 146; İbnü'l-Kuf, *el-'Umde fi'l-cirâha*, Haydarâbâd 1356 → (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1417/1997, II, 234; Ebû'l-Berekât en-Neseffî, *el-Baḥrû'r-râ'ik şerḥu Kenzi'd-dekâ'ik* (nşr. Zekerîyyâ Umeyrât), Beyrut 1418/1997, II, 443-444; Kuhistânî, *Câmi'u'r-rumûz*, İstanbul 1291, I, 210; Şehâbeddin el-Hafâcî, *Şifâ'ü'l-galil*, İstanbul 1282/1865, s. 51; Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur* (Hasekî, ed-Dürrü'l-müntekâ içinde, nşr. Halîl İmrân el-Mansûr), Beyrut 1419/1998, I, 319; M. Emin el-Muhibbî, *Kaşû's-sebîl fi-mâ fi'l-luğati'l-'Arabiyye mine'd-daḥîl* (nşr. Osman Mahmûd es-Sînî), Riyad 1415/1994, I, 176; Hasan b. İbrâhim el-Cebertî, *el-'İkdû'l-yemîn fi-mâ yete'allak bi'l-mevâzîn*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3169, vr. 29^a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 76; Ali Paşa Mübârek, *el-Mizân fi'l-akyâise ve'l-mekâliyyil ve'l-euzân*, Kahire 1309, s. 60-61; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 15; M. Ali İmâm Şüsterî, *Târîḥ-i Mikyâsât-ı İslâmî*, Tahrân 1339, s. 51; Azîmâbâdî, *'Avnû'l-mabûd*, I, 405; Bilmen, *Kamus*², IV, 124; M. H. Sauvaire, "Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", JA, III (1884), s. 375-380; K. J. Basmacıyan, "Poids et mesures chez les anciens arméniens", a.e., CCXII (1928), s. 145; Mahmut Esen, "Eczacılıkta Kullanılan Ağırlık Ölçülerinin Tarihî Gelişimi", *Eczacılık Bülteni*, IV/10, İstanbul 1962, s. 148, 149; Takî Binîş, "Risâle-i Miqdâriye", *Ferheng-i İrân-zemîn*, X, Tahrân 1341, s. 418; Dihhudâ, *Luğatnâme*, IV, 2105; E. V. Zambour, "İstâr", *El*² (İng.), IV, 248.

